

Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Devletler Hukuku Açısından
19. Yüzyılda Osmanlı'ya Sığınan Lehistan ve Macar Mültecileri
Hakkında Bazı Düşünceler

Bayram Bayraktar*

Giriş

Tarih Yazımı Metodoloji ve Yaklaşımlar

Günümüzde Soğuk Savaş süreci sonrasında özellikle uluslararası ilişkilerde devletler dengesi derinden etkilenmiş, ülkeler, iç ve dış etki ve yansımalar ve kontrol edilebilir çatışma ve savaşlar gölgesinde, isteyerek ya da istemeyerek geleceklerini arama ve inşa etme zorunluluğu ile karşı karşıya gelmişlerdir. Günümüzdeki uluslar arası boyut kazanan bölgesel çatışma ve savaşlara benzer biçimde, 1848/49 ihtilallerinin gölgesinde başkaldırılar ve savaşlar sonucu göçler ve iltica olgusu yaşanmıştır. Tebliğimin ana konusu olan 1849 *Macar ve Lehli/Polonyalı* mülteciler, Avusturya ve Rusya'nın baskıları ve zorlamaları sonucu “*ihtilâlcı muhalif savaşçılar*” olarak ülkelerini terk etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bunlardan hatırı sayılır bir grup ihtilâlcı önderlerinin peşinden Osmanlı Türkiye'sine sığınmıştır.

Konu ile ilgili kısa literatür bilgisi vermek gerekirse; Türkiye'de bu konuda ilk kapsamlı çalışma Ahmet Refik[Altınay]'ın, *Türkiye'de Mülteciler Meselesi* (Matbaayı âmire, İstanbul 1926) başlıklı kitabıdır. Joseph von Hammer'in, *Büyük Osmanlı Tarihi, VII*, (Üçdal Hikmet Neşriyat, Tarihsiz) ile konuyla ilgili önemli genel tarihsel bilgi sunan Enver Ziya Karal'ın *Osmanlı Tarihi V* (Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2011) başlıklı kitabı burada söz etmeye değer öncü çalışmalardandır. Mülteciler Meselesi üzerine bir diğer çalışma da Yuluğ Tekin Kurat'ın, “Osmanlı İmparatorluğu ve 1849 Macar Mülteciler Meselesi”, *VI. Türk Tarih Kongresi*, (20-26 Ekim 1961), Ankara 1967, konulu makalesidir. Keza Abdullah Saydam'ın, “Osmanlıların Siyasi İlticalara Bakışı ya da 1849 Macar-Leh Mülteciler Meselesi”, *Bellekten*, (LXI, S. 231)Ağustos 1997, başlıklı çalışması, çoğunlukla Osmanlı arşiv belgeleri ve Ahmet Refik'in arşiv belgelerinin yoğun olarak kullanıldığı *Mülteciler*

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir/TÜRKİYE, bayram.bayraktar@deu.edu.tr ORCID: 0000-0003-2098-9453

Meselesi kitabına dayanan özgün bir inceleme niteliğindedir. 1830 ve 1848 süreci bu incelemede genelde negatif bir yaklaşımla değerlendirilmektedir.

Üniversitelerdeki kimi genç araştırmacıların Yüksek Lisans ve/veya Doktora tez aşamasında başvurdukları *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dosya Usulü (BOA, İ. DUIT)*, resmi devlet ve devletler arası yazışmalarının konu edildiği çalışmalar önemlidir. Tanzimat sürecini Türk modernleşme tarihinin önemli bir sosyo-kültürel aşaması olarak gören İlber Ortaylı'nın, "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu" başlıklı araştırması, günümüzde de özgünlüğünü koruyan bir önem ve değere sahiptir. Ortaylı bu çalışmasında Lehistan ve Macar mültecilerden önde gelenlerin kimler olduğunu konu edinir. Tanzimat döneminde Türkiye'deki sosyo-politik atmosferde batılı yaşam tarzının en muhafazakârından en liberaline açık ya da örtülü bir şekilde benimsendiğini savunur. Araştırmacı Bayram Nazır'ın *Mülteciler Meselesi (1845-1851)*, [(Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1999]] başlıklı Doktora tezi kayda değer bir çalışmadır. Kaynakçada gösterilen genç araştırmacıların belli başlı dergilerde konuyla ilgili yayımlanmış olan makalelerine de değinmek gerekir.

Çağdaş tarih yazımında, 1849 Mülteciler Meselesini de doğrudan etkileyen, Fransız İhtilâli ve 1830/1848 devrimlerinin her zaman ayrı bir ilgi ve öneme sahip olduğu, erbabınca bilinir ve değerlendirilir. Fransız ihtilâli ve daha sonra sanayi devrimi sürecini yaşayan Fransa'da Louis Philippe rejiminin meydana getirdiği hoşnutsuzluk sonucu muhalefetin geliştirdiği düşünce akımlarından doğan siyasal hareketler ve talepler, Fransa'yı yine ihtilâl ortamına sürükledi. En büyük muhalefet yeni uyanan bir harekettten, sosyalizm ve cumhuriyetten geliyordu. Paris'te ortaya çıkan kanlı çarpışmalar sonucu Louis Philippe'in krallığı yıkıldı ve yerine cumhuriyet idaresi getirildi. Seçimlere kadar ülkeyi yönetecek olan geçici hükûmetin, milliyetçi akımları destekleyeceği konusunda dünyaya yayınladığı bildiri, az ya da çok hemen hemen dünyanın belli başlı ülkelerinde geniş etki ve yankılara neden oldu. Avrupa'nın pek çok ülkesinde bağımsızlıkları için fırsat ve zamanı kollayan uluslar, baskı altında oldukları iddiasıyla hükümdarlara başkaldırdı¹.

1848'de İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliğine atanan Lord Stradford Canning, İstanbul güzergâhında uğradığı Brüksel'de günlüğüne yaşanan sosyo-politik gelişmelerle ilgili şu notları düşer: Birbiri ardı sıra başkentler, öğrenci ve asker

1 A. N. Saharova, *İstoriya Rassiyi, C Drevneışh Vremen do Naçala XX I Veka/ Kadim Zamanlardan 21. Yüzyıl Başlarına Rusya Tarihi*, Moskova 2007, s. 731-738.

çetelerinin eline geçti. Krallar ve soylular korku içinde bekleye dursunlar, sokaklar ve meydanlar ihtilâlcı haykırışlarıyla dolup boşalmaktaydı. Berlin'de kan gövdeyi götürüyordu ve Viyana'da öğrenciler nezaretleri basmışlardı².

1789 Fransız Devrimi, sadece 19. yüzyıl ihtilâllerini etkilemedi, bugüne kadar gelmiş geçmiş bütün devrimlerde ve devrimci gelişmelerde, deyim yerindeyse, ilk ve tek model örneği teşkil etti. Bu bakımdan 1789 Fransız Devrimi'nden çok ihtilâl sözcüğünü kullanmak ve ayırıcı özelliği hakkında değerlendirme yapmak isterim:

Fransız ihtilâli, çalkantılı, önceden asla planlanmamış, eşi benzeri olmayan ve 18. yüzyılın son çeyreğine kadar öngörülmek bir yana hayal bile edilemez bir olaylar silsilesi süreciydi. Söz konusu süreçte meydana gelen olaylar, daha çok fokur fokur kaynayan bir kazanın kapağının açılması, ya da büyük bir heyelânın önündeki önceden çekilen setin aniden kaldırılması gibi bir sosyo-politik gelişmeydi. 1789 Fransa'sında yaşanan politik gelişmelerin, Fransa dışında da etkisi olacağı konusunda kuşkuları yoktu; ancak, sonuçta olaylar beklenenden daha farklı bir biçimde gelişti.

Fransa'da yaşanan olaylar zinciri, uluslararası büyük değişim ve dönüşümleri tetiklemiş oldu. 1648 Westfalya Antlaşması'ndan o zamana kadar, Fransız monarşisi, Rusya'nın batısındaki en büyük kara gücüne sahipti. Fransız entelektüel ve sanatsal yaşamı diğer ülkelere örnek teşkil ediyordu. Paris'te olgunlaşan fikirler, yüksek kültürlü yönetici sınıfların Fransız diline aşinalığı sayesinde tüm Avrupa'da yankı bulmaktaydı. Kaos başta olmak üzere, liberalizm, sosyalizm, komünizm ve anarşizm vb. her türlü fikir akımı ihtilâl sürecinde yaşam alanı bulabildi. O güne kadar dünyada yaşananların en kanlı örneğiydi Fransız İhtilâli. İhtilâl sürecinde pek çok kişi, öngörülemeyen gelecekte daha çok gözlerini geçmişe dikmişti.

İhtilâllerin bir kısmı genelde bağımsız ülkelerde işçi haklarından yola çıkarak siyasal rejimleri değiştirmeye yönelik hedef belirlerken diğer bir kısmı özgür olmayan uluslar açısından milliyetçilik akımından yola çıkarak bağımsız siyasal yapılar oluşturmak amacındaydılar. Söz konusu bağımsızlıkçı hareketler başarıya ulaşamamışlarsa da 1848 ihtilâlleri sonucu milliyetçilik Avrupa'da ve tüm dünyada geniş yankılar buldu³. 1789'un devamı niteliğinde 1830 ve 1848 devrimlerini, 1849 Mülteci Meselesine etkisi açısından kısaca ele almak istiyorum. Fransız

2 Stanley Lane Poole, Lord Stradford Canning'in Türkiye Anıları, Çev. Can Yücel), Ankara 1988, s. 100; Abdullah Saydam, "Osmanlıların Siyasi İlticalara Bakışı ya da 1849 Macar-Leh Mülteciler Meselesi", *Bellelen*, (LXI, S. 231)Ağustos 1997, s. 340.

3 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2011, s. 214-218.

İhtilâlî pek çok açıdan eski rejimden kopuşu temsil ediyordu. Yaşanan değişim ve gelişmelerin toplumsal örgütlenme açısından çok büyük sosyal dönüşümlere yol açtığı potansiyelini kavrayan düşünürlerden biri Fransız soylusu Claude Saint-Simon'du. Saint-Simon sadece teknolojik ve bilimsel ilerlemenin, ekonomi ve toplumda plânlı örgütlenmeyi zorunlu kıldığı ileri sürmüyordu; aynı zamanda, aristokrat ve kırsal bir görünüm arz eden geleneksel egemen sınıfların, yeni ekonomik ve entelektüel güçleri temsil eden elitlerle yer değiştirmesi gerektiğini talep ediyordu⁴. İhtilâl bütün Avrupa'da derin yankılar uyandırdı. Pek çok yerde meşrutiyetçi-cumhuriyetçi sosyo-politik düzenler kurmayı amaçlayan millî-demokratik ihtilâller meydana geldi. Bu arada Lehistan, Bohemya, İtalya, Avusturya, Macaristan, Eflâk ve Boğdan'da ayaklanmalar çıktı. Eflâk'te meşrutiyet rejimine geçilirken Macaristan'da Layoş Kossuth başkanlığında cumhuriyet ilân edildi.

İhtilâl, sanayileşmiş Avrupa toplumlarını iki yönde etkilemiştir: Birincisi mutlakiyet yönetimlerine ve otoriteye karşı çıkmak, diğeri ise bağımsızlık uğruna ayaklanmak şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu durumda Avusturya, sahip olduğu çok uluslu imparatorluk kimliği nedeniyle ve doğaldır ki parçalanma endişesi sonucu Fransız İhtilâline ve ihtilâlcî fikirlere karşı çıkararak Kont Metternich öncülüğünde 1815 sürecini, yâni, mutlakiyet rejimini savundu. Fransa ve İngiltere genelde ihtilâlcî yeni gelişmeleri desteklerken eski düzenin temsilcileri Avusturya, Prusya ve Rusya statükonun, yâni 1815 Viyana Kongresi rejiminin korunmasından yanaydı. Bu nedenle Avrupa'daki sosyo-politik gelişmelerin bir yansıması sonucu Avusturya'da önce Metternich rejimini hedef alan halk 13 Mart 1848 günü ayaklandı ve Başbakan Metternich görevinden istifa etmek mecburiyetinde kaldı. Avrupa'da 1815 Viyana süreci Meternich'in istifasıyla sona ermiş oluyordu.

1830 sonrası devrimci bir genel geçer istikamette gelişen protesto hareketleri, daha sonra tüm büyük toplumsal olaylarda görüldüğü üzere, öz-bilinçli bir milliyetçi hareket karakterinde bölünmeye ve evrilmeye başladı. 1830 Devriminden kısa bir süre sonra Giuseppe Mazzini'nin kurduğu ya da esinlendiği *genç hareketler* sökün etti. *Genç İtalya*, *Genç Polonya*, *Genç İsviçre*, *Genç Almanya* ve *Genç Fransa*. Daha sonra *Genç Çekler* ya da *Genç Türkler* gibi adlarla anılan sosyo-politik hareketler 1830/1840'lı yılların psikolojik atmosferinden etkilenmiştir⁵. Lehistan'da ve Macaristan'da

4 M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, (Çev., Fethi Aytuna), İnkılap Yayınevi, İstanbul 2010, s. 459.

5 Eric Hobsbawm, *Devrim Çağı 1789-1848*, (Çev., Mustafa Sina Şener), Dost Yayınevi, Ankara 2012, s. 147-148.

ortaya çıkan yeni milliyetçilik, 1830 ve 1848 gibi çifte ihtilâllerin siyasal bilinçte kendini gösteren çok daha etkili güçleri yansıtmaktaydı: Bu güçlerin en erken ortaya çıkması, küçük toprak sahiplerinin ve gentry/serflerin hoşnutsuzluğu, birçok ülkede olduğu gibi orta ve orta alt sınıfların doğması ve her ikisinin sözcülerinin çoğunluk itibarıyla meslek sahibi aydınlar olmasıydı. Bu sınıfların en iyi örneği Polonya ve Macaristan'da görüldü. Macaristan'da, büyük toprak sahiplerinin kişiliğinde mutlakçılık ve yabancı egemenliği ile uzlaşma geleneğinin etkisi güçlü idi. Macar kodamanları genellikle Katolikler ve uzun süre Viyana sosyetesinin temel direklerinden sayılmaktaydılar⁶.

Az çok sanayileşme sürecinde gelişme kaydeden çok uluslu imparatorlukların belli bölgelerinde ortaya çıkan endüstriyel ve ticari bölgeler, temelde, önlerinde duran büyük pazarları, gelecekte ulusal bağımsızlığın getireceği küçük pazarlara açıkça yeğlemekteydiler. Polonyalı sanayicilerin önlerinde bütün Rusya pazarları vardı ve Leh milliyetçiliğinde bu sanayicilerin kayda değer bir yeri ve önemi görülmedi. Böyle bir aşamada orta sınıf milliyetçiliğinin en büyük savunucuları, alt ve orta sınıf meslek sahipleri, yönetici ve aydın tabaka, yâni bir başka deyimle eğitilmiş kesimlerdi. Okullar ve özellikle üniversiteler, bu tür milliyetçiliğin en bilinçli savunucularıydı⁷.

Tüm Avrupa'da ortaya çıkan genel devrimci hareket, toplumların içinde bulunduğu özel durumları gereği ulusal birimler hâlinde ayrışmalarını beraberinde getirdi. Kuşkusuz bu ulusal bölümler, aynı siyasal programa, stratejiye ve taktiğe, hattâ neredeyse, üç renkli bayrağa sahipken, aynı zamanda her hareket kendi ulusal öncelikli ilgiyi deyim yerindeyse Mesihçi bir rol üstlenerek haklı çıkarma eğilimi ve

6 Hobsbawm, *Devrim Çağ...*, s. 148.

7 Hobsbawm, *Devrim Çağ...*, s. 151; 19. Yüzyılda eğitilmiş insanların sayısı az olmakla birlikte ilerleme göz alıcıydı. Fransa'da devlet liselerinde okuyan öğrenci sayısı 1809-1842 yılları arasında ikiye katlandı. 1842'de toplam sayıları 19.000 civarındaydı. Tüm orta öğretim öğrencilerinin sayısı 70.000'di. 1850'de Rusya'da altmış sekiz milyonluk nüfus içerisinde tüm ortaöğretimde okuyan öğrenci sayısı 20.000'di. İngiliz adalar topluluğu da dahil tüm Avrupa'da üniversite gençliğinin toplam sayısı 40.000'di. Üniversite gençliği Rusya'da 1825'te 1700, 1848'de ise 4600 idi. (...) Bu sayısal göstergelere rağmen Avrupalıların ve Avrupalı olmayanların çok büyük bir bölümü hâlâ eğitimsizdi. Almanlar, Felemenkler, İskandinavlar, İsveçliler ve ABD yurttaşları dışında hiçbir halka okur yazar denemezdi. 1827'de Güney Slavların okur yazar oranı yüzde yarımından azdı. 1840'ta yüzde ikisi okur yazar olan Rusya'da halkın tamamı cahildi. 1840'larda Fransa, İngiltere ve Belçika'da okur yazarlık yüzde elli civarındaydı. Genelde kitleler için ulusallığın dinsel bir yönü de bulunmaktaydı. Örneğin, İspanyollar Katolik, Ruslar Ortodoks idi. Bkz., Hobsbawm, *Devrim Çağ...*, s. 151-152.

mücadelesini yeğlemişlerdi⁸. Dünyanın acı çeken halkları Mazzini önderliğindeki İtalya'yı, Mickiewitz önderliğindeki Lehistan'ı ve Kossuth önderliğindeki Macaristan'ı takip edeceklerdi.

Avusturya'da bu gelişmeler karşısında İmparator I. Ferdinand, kendi iktidarı açısından istenmeyen olaylara son vermek amacıyla halkın taleplerini kabul edip, anayasayı ilân etti. Ülkede özgürlük rüzgârları esmeye başladı ve Macarlar bu ortamdan ve imkânlardan en geniş biçimde yararlanmak istediler. Macarların Cermen kökenli olmayan toplumlar içinde ayrıcalıklı bir yerleri vardı. Avusturya İmparatoru, aynı zamanda Macaristan Kralı ünvanını da taşıyor olması nedeniyle Macar anayasasına uymak zorundaydı.⁹

1848 İhtilâlleri Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki vesayeti, 1841 Boğazlar Mukavenamesi ile sona ermişti. Şimdi bir ferman /*charte* ile meşruti bir hâle gelmiş olan Türkiye, egemen bir devlet olarak ortaya çıkmıştı. Bu devlet, doğrudan doğruya kendi savunma kuvvetine dayanıyor ve tarihçi Hammer'in tanımıyla *kendisini kurtarmış olan dostlarına, yâni İngiltere önderliğindeki başlıca Batılı devletlere* karşı yeniden kurulan barış sistemine riayet etmekten başka hiç bir mükellefiyeti bulunmuyordu¹⁰.

Fransız İhtilâli ve bunun artçıları şeklinde tanımlayabileceğimiz 1830/1848 devrimlerinin, Mülteciler konusunu yakından ilgilendiren bir boyutu vardır. Sosyo-ekonomik yönünü göstermesi açısından İhtilâl arefesinde/öngününde Avusturya'da 1845-47 yılları ürün hasatları beraberinde ülkeye ekonomik kriz getirdi ve çok sayıda iflâslar yaşandı. Gıda fiyatlarındaki artış nedeniyle halk, böyle bir süreçte, Fransa'da başlayan devrim haberlerinden çabucak etkilendi. 3 Mart 1848'deki ilk reform talepleri Viyana'da yapıldı ve yaklaşık on gün boyunca devam eden protesto gösterileri sonucu imparatorluğun başkentinde silâhlı ayaklanma başladı. Avusturya devrimini araştıran tarihçiler, şu değerlendirmeyi yaptılar: *"bugünün öfkesi çok kötüydü, hayatın başkaldıranlar için hiçbir değeri yok gibiydi."* Araştırmacıları böyle bir değerlendirmeye zorlayan ana neden, *akademik lejyonu* yaratan üniversite öğrencilerinin, eski rejime başkaldırmak amacıyla fiilen sürece katılmaları olmuştur. Sonunda İmparator Ferdinand (1835-48), 1815 süreciyle ilgili emirlerini uygulamalarıyla harfiyen yerine getiren Metternich'i feda etmek

8 Hobsbawm, *Devrim Çağı...*, s. 148.

9 Альбов, А.П. История государства и права России: Курс лекций / О.В. Симанин. - М.: Юрлитинформ, 2012, s. 352, <https://search.rsl.ru/ru/record/01005502999>

10 Jozeph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi, C VII*, Üçdal Hikmet Neşriyat, Tarihsiz, s. 312.

dayatmasıyla karşı karşıya geldi¹¹. Sonunda ihtilâl imparatoru da çekilmeye mecbur etti¹².

Mültecilerin Osmanlı Türkiye'sine Sığınmaları

1848'de Avusturya İmparatorluğu'nun özerk bir parçası olan Macaristan'da yaşanan olayların gerisinde yatan düşünce milliyetçilik ve tam bağımsızlıktı. Macarlar, Ferdinand'tan Macarların yüksek sınıfa ödediği vergilerin ve onların imtiyazlarının kaldırılmasını istemişlerdi. Anayasal hükûmet sistemine geçilmesini talep ediyorlardı. Bu önerilen fikirlerin ve muhalefetin önderliğini genç Avukat Layos Kossuth yapmaktaydı¹³.

1848 İhtilâli, İmparator Ferdinand'ın tahttan feragat etmesine ve yerine yeğeni

11 İqor İvanoviç, "Revalutsya Venqerya", *РЕВОЛЮЦИЯ В АВСТРИИ И ВЕНГРИИ - УРОКИ РЕВОЛЮЦИИ* 1848-1849 ГОДОВ, <http://hist-world.com/.../52-revoljutsiya-v-avstrii-i-vengrii-uroki-...>

12 Avrupa'da 1840'lı yıllar birçok ülkede ekonomik zorluk, yiyecek kıtlığı ve felâket yıllarıydı. 1846'da başlayan kıtlık ve açlık yaşandı. 1847'de Orta Avrupa'da ve Fransa'da ortaya çıkan ekonomik bunalım büyük çapta işsizliği beraberinde getirdi. Bu durumun kaçınılmaz sonucu olarak beliren sosyal şiddet, her eğilimden radikallerin her yerde güçlenmesine sebep oldu. Bir şekilde beliren bir toplumsal huzursuzluk, bulaşıcı hastalık gibi bir diğerini tetikliyor, yeni isyanlarla devletlerin ve ittifakların güvenlik kapasitesi zayıflıyordu. 1815 Viyana süreci ciddi tehlike altındaydı. Bkz., Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 479.

1840'lı yıllarda kitleleri harekete geçiren en önemli fikir akımlarından biri Marksizm olmuştur. Bu konuda yapılan eleştirel analizde şöyle bir değerlendirme yapılır: Avrupa'da, sanayi toplumunda yeni bir işçi sınıfının ortaya çıkması, ayrıca, endüstrileşmenin getirdiği kenderde büyük işsizlerin ve yoksulların sayılarının hızla artması Sanayi Devrimi sonucu Avrupa toplumlarını etkileyen fikir akımlarından, belki de en güçlüsü olan, sosyalizmdi. Marks'ın o günün koşullarında tanımladığı üzere, *proleterya* adını verdiği ücretli, ama, yersiz yurtsuz işçiler, devrimci bir hareket tarzı belirlemeye mecburlardı; çünkü, Marks'a göre tarih, *devrimci kapasite ve zihniyet yaratmak için* bu sınıf üzerinde geliyordu. Bu durumda Marks'a göre, kapitalizmin ahlâki açıdan yanlış olması değil, tarihi açıdan ömrünü tamamlamaya ve ölüme mahkûm olmasıydı. Ekonomik gelişmelerin etkisi altında kalan toplumun kendine özgü düzeni değiştiğe siyaset de değişecekti. Dolayısıyla nasıl kapitalizm feodaliteyi süpürmüşse devrim de er ya da geç kapitalist toplumu ve biçimlerini tasfiye edecekti. Marks, bu ve benzer söylemleriyle, 19. yüzyılın ortalarından itibaren uluslararası sosyalist hareketlere egemen oldu ve damgasını vurdu. Adaletsizlik duygusundan kaynaklanan kıskırtmaya kendilerini kaptıran çoğunlukla orta ve alt sınıflar, kendilerini içinde buldukları bu kutsal davanın zaferinin kaçınılmaz olduğuna Marks sayesinde inandırılmışlardı. Bu mekanik yaklaşım gerçekte dini bir dogma niteliği taşıyordu; çünkü, bu efsanenin dayandığı tarih görüşü, kurumlarının evrim geçiren üretim yöntemleri tarafından belirlendiğini ve dolayısıyla, *insanların yaşamının kaçınılmazlığa bağlı olduğunu* kabul ediyordu. Ortaçağ'ın dini söylemlerine benzer biçimde, işçi sınıfının Tanrı'nın seçilmiş insanları gibi olduğuna inanılıyordu. Bkz., Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 460-461. Toplumsal gelişmelerle ilgili 18. yüzyılın aydınlanmacılarındaki mutlak kesinlik, Marksizm'de de vardı.

13 İqor İvanoviç, "Revalutsya Venqerya", <http://hist-world.com/.../52-revoljutsiya-v-avstrii-i-vengrii-uroki-...>

Franz Joseph'in geçmesine sebep oldu. İhtilâl sürecinde, Avusturya Başbakanı Meternich'in yerine geçen Prens Von Şivarçenberg de Meternich gibi mutlak imparatorluk rejimini savunduğu için Rus Çarı I. Nikola ile ittifak yaptı¹⁴. Macarlara karşı müttefiki Çar I. Nikola'dan yardım istedi. Bu talep ve davet üzerine Çarlık, Mayıs 1849'da Macar devrimine karşı silâhlı mücadele başlattı. 13 Ağustos 1849'da Gorgey'in önderliğindeki Macar ihtilâlcileri, Paskeviç komutasındaki Rus birliklerine teslim olduktan birkaç hafta sonra ihtilal bastırıldı. Sayıları 200 bin olan Rus ordusu Macaristan'a girdi.¹⁵ Direnişin kalesi Temeşvar düştü.

1848'de başlayan Macar isyan ve ihtilâli sürecinde Macarlar açısından başarısızlıkla sonuçlanan Mülteciler sorunu, Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya başta olmak üzere ciddi anlaşmazlıkları ve diplomatik meseleleri beraberinde getirdi. Osmanlı Devleti'nin Macar ve Lehistanlı mültecileri himaye politikası geliştirmesi 19. yüzyılda anti Rusya politikası izleyen İngiltere ve Fransa gibi devletlerde ise sempati ile karşılandı¹⁶.

Lehistan'ın milli ve bağımsızlıkçı karakterdeki ihtilâlcî girişimini Rusya, acımasız biçimde bastırdı. Mücadeleyi kaybeden ihtilâlcilerden kimileri Macaristan'a girerek Macar bağımsızlık mücadelesine destek vermek istediler. İhtilâlcî Macarlar, işgal ordularına karşı çok büyük kahramanlıklar gösterdilerse de sayıca yaklaşık dört beş kat üstün olan düzenli Rus ordusuna yenildiler¹⁷. Yenilgiye rağmen milliyetçi ve devrimci gelenekler, Macar halkına özgürlük ve bağımsızlık mücadelesinde ilham kaynağı oldu¹⁸. Tarih araştırmacıları, genel olarak ihtilâlcî Macar savaşçıların sayısını 50 bin, Macarlara karşı savaşan Rus askerlerinin sayısını ise 210 bin kadar göstermektedirler¹⁹. Rus kaynakları Macaristan ihtilâlcilerini 210 bin Avusturya ordusunu ise 107 bin olarak vermektedirler. Kimi Rus araştırmacılar ise 210 bin Macar savaşçılarına karşı Rus ordusunun sayısını 270 bin olarak vermektedirler²⁰.

14 Ahmet Refik[Altınay], *Türkiye'de Mülteciler Meselesi*, Matbaa-yı âmiri, İstanbul 1926, s. 6.

15 Ahmet Refik[Altınay], *Türkiye'de Mülteciler...*, s. 6; А. П. Щербатов, *Генерал-фельдмаршал князь Паскевич. Его жизнь и деятельность*, Год: 1888, <https://www.runivers.ru/lib/book7662/>

16 Alev Duran-İsmail Köse, "Lajos Kossut ve Macar Mültecileri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (S. 6), Konya 2017, s. 300-301.

17 Ahmet Refik[Altınay], *Türkiye'de Mülteciler...*, s. 6.

18 V.I. Lenin, "Köylüler Reformu ve Proleter Köylü Devrimi", *Komple İşler*, Beşinci Baskı, Cilt 20; R. A. Averbukh, *Macaristan'da Devrim ve Ulusal Kurtuluş Mücadelesi (1848-1849)*, M., 1965; M.A.Hevesi, *Macar Devrimci Demokratlarının Dünya Görüşü (XIX. Yüzyılın 40'ları)*, M., 1962.

19 Csorba, György. "Macar Mültecileri", <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=384940>; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi 7*, Ötügen yayınevi, İstanbul 1978, s. 37.

20 Щербатов, А. П. *Генерал-фельдмаршал князь Паскевич. Его жизнь и деятельность*, Год: 1888, s. 76-79, <https://www.runivers.ru/lib/book7662/>

Avusturyalıların ihtilâlcı Macarlara karşı yaptığı kıyım, Avrupa'nın başlıca ülkelerinden İngiltere'de büyük bir nefret ve tepkiye neden olurken, ihtilâlcı fikirler Osmanlı'da memleketeyn olarak bilinen Eflâk ve Boğdan'a da yansıdı. Bilinen nedenlerle karışan bölgede Rus ordusunun *Memleketeyne* girmesi, Bâbîâliyi endişeye düşürdü ve önlem almaya zorladı. Memleketeyn'in Rus işgali karşısında Osmanlı Devleti orduları İbrail'i kontrol etti. Gelişmeler karşısında güneyden Türk birlikleri, kuzeyden Rus birlikleri *memleketeynde* idari ve toplumsal düzeni sağladılar. Gerilimin çatışmaya dönüşmemesi için Divân-ı Hümayun Amedisi (Özel Kalem Müdürü) Keçecizâde olarak tanınan Fuat Efendi, olağanüstü yetkilerle Bükreş'e gönderildi²¹. Fuat Efendi'nin çabaları sonucu, Rus işgal ve istilâsının kalıcılığından çekinen Rumenler, Osmanlı Devleti'ne karşı ihtilâlcı girişimlerinden vazgeçtiler²².

Fuat Efendi Bükreş'te, Türk ve Rus askerlerinin hangi bölgeleri işgal edebileceklerini, Ruslarla yaptığı zorlu müzakereler sonucunda tanzim etti²³. Rus ve Avusturya karşısında yenilen Macar ihtilâlcileri kabileler hâlinde Eflâk ve Boğdan'a iltica etmekteydiler. Bu sırada *Memleketeynde* otoriteyi yeniden sağlayan Türk ordularının komutanı Ömer Lütfi Paşa idi.

Fuat Efendi, bir taraftan Rus ordularının Macaristan'daki harekâtını takip ederken, öte yandan Türkiye'ye sığınan Macar mültecileri hakkında Bâbîâli'yi bilgilendirmek amacıyla günlük raporlar düzenlemekteydi. Osmanlı resmi belgelerine yansıdığı biçimiyle, Mustafa Reşit Paşa'nın öğrencisi 34 yaşındaki Fuat Efendi'nin Bâbîâli'ye gönderdiği 27 Temmuz 1849 tarihli bilgide yer aldığı biçimiyle, mültecilerden Osmanlı'ya sığınan ilk kafilenin 36'sı subay ve diğerleri çavuş, onbaşı ve er olmak üzere toplam sayılarının 1120 kişi olduğu anlaşılmaktadır²⁴. 11 Ağustos 1849'da Osmanlı sınırını geçen ihtilâlcı lider Kossuth, hudut kenti Irşova/Orsova'ya ulaştığında Sultan Abdülmecid'e iltica taleplerini ihtiva eden bir mektup gönderdi.

Çok sayıda mültecinin Osmanlı Devleti topraklarına sığınması, doğaldır ki ilgili konuda diplomatik krize neden olmuştur. Konuyla ilgili Avusturya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Şturmer, 14 Ağustos 1849 tarihli verdiği notayla, Osmanlı Devleti yetkililerinden mültecilerin iadesini talep etti. Daha sonra Rus Büyükelçisi Titof, verdiği notayla benzer taleplerde bulundu²⁵.

21 Ahmet Refik[Altınay], *Türkiye'de Mülteciler...*, s. 6.

22 Öztuna, *Büyük Türkiye...*, s. 35-36.

23 Ahmet Refik[Altınay], *Türkiye'de Mülteciler...*, s. 6.

24 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dosya Usulü (BOA, İ. DÜİT), 147/19-1, 3,4, 5.

25 Musa Gümüş, "1848 Mülteciler Meselesi Örneğinde 19. Yüzyıl Türk Diplomasisi", *History Studies*, Volum 2/2 2010, s. 255-280; Duran- Köse, "Layos Kossuth ve Macar...", s. 311.

Mülteciler Sorununun Uluslararasılaşması ve Türkiye'nin Tutumu

Osmanlı Devleti yetkilileri, konunun hem devlet geleneği, hem uluslararası antlaşmalar bağlamında değerlendirmesini de göz önünde bulundurarak ilgili devletlere tepkilerini göstermişlerdir²⁶. Osmanlı devlet adamları, Hazine-yi Evrak Dairesindeki belgelerde yer alan, değerlendirdiğimiz konuda, Ahmet Refik Altınay'ın *Türkiye'de Mülteciler Meselesi* başlıklı kitabında yansıtılan biçimiyle, 29 Ramazan 1265/18 Ağustos 1849 tarihli Fuat Efendi'nin üst makamlara gönderdiği takrirde kimi çekinceleri de içeren şu eleştirel değerlendirme çağdaş bir diplomatik tutum olarak algılanmalıdır²⁷:

Avusturya ve Rusya askerlerinin gerek Erdel/Transilvanya eyaletinde ve gerek sair taraflarda olan hareketlerine dair başkaca bir şey işitilmeyip daha sonra Polonyalı Jozef Jakharizs Bem'in [Murat Paşa] tutsak edilmiş olduğu bilgisi yayılmış ise de aslı çıkmamış ve öteelerde çeşitli nitelik ve nicelikteki askerler, günden güne ilerleyip Macarlar arasına tefrika düşerek cemiyetleri perişan olmağa yüz tuttuğu söyleniyor ise de konunun gerçeği hakkında henüz güvenilir bilgiye ulaşılmamıştır.

Karayuda'da bulunan Mehmet Paşa tarafından gönderilen mektupta, Macar sergerdesi General Perçzel'in adına bir subayın geldiği ve söz konusu generalle birlikte iki bin dolaylarında Macar ihtilâlcilerinin Osmanlı Devleti askerlerine silâhlarını teslim ederek Türkiye'ye iltica edecekleri, bilgisinin alındığı, (...) bu gibi mültecilere engel olmak lâıyk/doğru değil ise de olayların akışına göre, mültecilerin her başı sıkıştığında biner ya da ikişer bin şeklinde sığınmak istedikleri zaman, sorunun giderek içinden çıkılmaz bir hâl alacağı, görüşü belirtilmişti. Mültecilerin ilk sığınmaları esnasında Osmanlı resmi belgelerine tereddüt eden bir bakış açısı hâkimdi.

Fuat Efendi'ye göre, böyle bir durumda bunları barındırmak ve iskân etmek çok güç olacağı gibi, silâhları alınıyor bile olsa, beş on bin kişiyi toptan bir arada tutmak kabil değildi. Hem Türkiye hem de Avusturya ve Rusya kastedilerek, hasım cenahta bunların salıverilmeleri pek çok meseleye sebep olacaktı.

Bu ve benzeri nedenlerle olabildiğince bu mültecilerin sayısını taklil etmek/azaltmak bu bölge için en hayırlı çözüm görülmekteydi. (...) Böyle külliyetli binlerce mülteci kabilelerini sefalet ve zaruretten zor durumda bırakacak olası

26 Kemal Saylan, "Bir Mülteci'nin Balkan İzlenimleri (1849-1851)", *History Studies, Special Issue on Balkan Wars*, Cilt 5/Issue 6, 2013, s. 114.

27 Ahmet Refik[Altınay], *Türkiye'de Mülteciler...*, s. 21-22.

istenmeyen gelişmeler; kendilerine nazikâne ve hâkimâne bir şekilde anlatılmalı, büyük kalabalık kabileler değil, ama, az sayıdaki gelen misafirler kabul edilmeliydi. (...) Bu arada General Perçzel, sonradan sığınan 20 kadar mülteci arasındaydı²⁸. (...) Eğer mülteciler, bir şekilde hududu zorlayacak olurlarsa, burada bulunan askeri birlikler, *ülkenin ve devletin namusu ve hukukunu muhafaza için elden geldiği mertebe, can ve baş ile çalışılacağı müsillû hiçbir vakitte az kuvveti bir büyük kuvvete karşı ateşe sokup tehlikede bırakmak namus-ı âliye [devlet onuruna]leke getirmek ne fen-i harbiye/savaş tekniği ve ne de politikaca [savaş stratejisi açısından] uygun olmayacağı ve bu nedenle savaş stratejisi açısından muharebe etmemeye bizi zorlayan sebepleri takdir ettirecek şekilde hareket etmemiz akılcı bir politik seçenektir*²⁹, şeklinde konuya çağdaş bir bakış açısı ve tutumla yaklaşıldığı anlaşılmaktadır.

Bu gelişmeleri izleyen süreçte 17 Ağustos'ta Avusturya'ya karşı ihtilâlcî hareketin önderi Türkiye'ye giriş yaptı. Kossuth, önce Turnu Secerin'e oradan da 22 Ağustos'ta Vidin'e nakledildi. Ağustos'un sonlarına doğru Honved tüfek alayı ile Leh ve İtalyan lejyonları olan 27. 68. ve 78. Tabur askerleri de mülteci durumuna düşmüşlerdi. Ekim ayı sonunda mültecilerin sayısı 5000/5500 kadardı³⁰. Mülteciler hakkında yapılan uzun görüşme sonucu Avusturyalı General Hauslab'ın, Vidin Valisi Ziya Paşa ve Defterdar Azmi Efendi ile ülkelerine tekrar dönmek isteyenlerle ilgili yapılan görüşmeler sonucu 2732 Macar, 124 Polonyalı, 201 İtalyan ve ayrıca, 99 Avusturya vatandaşıdan oluşan toplam 3156 kişi gemilerle Vidin'den Irşova/ Orsova'ya tahliye edildiler(21 Ekim 1849)³¹.

Temeşvar yenilgisi karşısında Macarlar, Lehliler ve İtalyanlar kabileler hâlinde Osmanlı Devleti sınır boylarına yığıldılar. Mültecinin genel tanımı, bir ya da birkaç tehdit karşısında kendi isteğiyle kişinin ya da grupların başka bir ülkeye sığınması eylemidir. Bu nedenle sınırda Osmanlı Devleti'ne sığınmak amacıyla toplanan kalabalıklar Avusturya ve Rusya'nın kendilerine karşı izledikleri düşmanca politikalar nedeniyle arayışa girmişlerdi. İlk mülteci kabilelerini diğerleri takip etti. İhtilâlin önder kadrosundan olan üç general Dembinski, Meszaros ve Perçzel de Türkiye'ye sığındı. Bunlar 23 kişilik mülteci grubuyla birlikte Vidin'e

28 Ahmet Refik[Altunay], *Türkiye'de Mülteciler...*, s. 22.

29 Ahmet Refik[Altunay], *Türkiye'de Mülteciler...*, s. 23-24.

30 Csorba, György. "Macar Mültecileri", <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=>

31 Bayram Nazır, "Macar ve Polonyalı İhtilâlcilerin Osmanlı Devleti'ne İlticası ve Diplomatik Kriz", <http://www.tarihtarih.com>, Bkz., 46, 47, 48, 49 no'lu dipnotlar; Saydam, "Osmanlıların Siyasi İlticalara Bakışı...", s. 357.

ulaştırıldılar³². Bu dönemde Vidin Valisi Ziya Paşa idi ve Vidin'in yaklaşık nüfusu 25.000 kadardı. Kent halkının 19.000'i Müslüman, 5000'i Hristiyan ve 1000'i de Yahudi kökenli idi³³. Mülteciler, demografik yapısı yansıtılan Vidin'e ekonomik imkânsızlıklar içinde ulaşmışlardı. Türkiye'ye sığınan mültecilerin iadesi için Avusturya ve Rusya, Türk hükûmetine diplomatik baskı yapmaktaydı.

Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan İngiltere, mültecilerin iadesine karşıydı. Uluslararası siyasette, İngiliz diplomasisini izlediği bilinen Reşit Paşa, Rusya'ya karşı İngiliz ve Fransız desteğinden emin olunca, 17 Eylül 1849 tarihinde, Rusya ve Avusturya'nın taleplerini reddetti ve ilişkiler kesildi. Savaş ihtimaline karşı İngiltere ve Fransa donanması Çanakkale önlerine geldi. Bu ortamda, Fuat Paşa, artan gerginliği istenen ve beklenen seviyeye getirmek adına mülteciler konusunda Osmanlı hükûmetinin tutumunu kapsamlı biçimde Çar Nikola'ya izah etmek amacıyla Başkent Petersburg'a gönderildi³⁴.

Osmanlı Türkiye'si Rusya ve Avusturya baskıları karşısında Lehistan ve Macar mültecilerini kabul etmek durumunda kaldı. 1849 ihtilâllerinde Rusya ve Avusturya'nın baskı ve takipleri sonucu ülkelerinden ayrılan birçok Lehli ve Macar mülteci Osmanlı Devleti'ne sığındı. Osmanlı Devleti'ne sığınan bu mülteciler, rütbesiz askerden generale, çeşitli rütbelerde subaylar, mühendisler, mimarlar, ekonomistler, denizciler, eğitimciler, doktorlar, eczacılar, baytarlar, sanatçılar, yazarlar ve saraçlar olmak üzere önemli meslek gruplarına mensup insanlar ile çiftçiler, ayakkabı ustaları, marangozlar, lokantacılar, değirmenciler, arabacılar, mücellitler, duvar kâğıdı ustaları gibi birçok zanaatkârdan oluşuyordu. Tanzimat Fermanı ile yoğun bir ıslahat dönemine giren Osmanlı devlet adamları bu ıslahatları hayata geçirecek kalifiye elemana ihtiyaç duymaktaydı. Bu ihtiyacı ülkeye sığınan mültecilerden de karşılamaya çalışan devlet adamları, birçok siyasi mahzurlarına rağmen bu mültecileri istihdam ettiler ve ülkeye kazandırdılar³⁵.

32 Bkz. Nazır, "Macar ve Polonyalı İhtilâlcilerin...".

33 Nazır, "Macar ve Polonyalı İhtilâlcilerin...", Bkz.,34 no'lu dipnot.

34 Sina Akşin, *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul 1988, s. 127.

35 Bayram Nazır, *Mülteciler Meselesi (1845-1851)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1999, s. 339, 345-348.; İlber Ortaylı'nın değerlendirmesine göre; 1849 Lehistan-Macaristan mültecileri, sadece Osmanlı Ordusuna değil, aynı zamanda sivil bürokrasiye ve Türk sosyal ve kültürel hayatına da yararlı hizmetler sunmuşlardır. Sultan Abdülmecid, başta Kossuth olmak üzere, Polonya ve Macarların bulunduğu binlerce mülteciye, kendilerinin ve ailelerinin hayat ve şereflerinin güvence altında olduğunu, isterlerse diledikleri ülkeye gidebileceklerini, Osmanlı İmparatorluğu'nun hizmetine girecek olanların ise rütbe ve mesleklerine uygun görevlere atanacaklarını Mülteciler Komiseri olarak görevlendirilen Ahmet Vefik Paşa aracılığıyla muhataplarına bildirdi. Bkz., İlber

Vidin kampında mültecilerden hatırı sayılır oranda Müslümanlığı kabul edenler olmuştur. Önder kadrodan Polonyalı General Bem bu konuda öncülerdendi. Bem'in Osmanlı tabiyetine geçmesinden sonra ihtida edenlerin sayısı artmaya başladı. Bu kişiler arasında Kmety ve Stein de vardı. Çağdaş bir incelemede yer aldığı biçimiyle din değiştiren Macarlardan yaklaşık 250 kişi Müslümanlığı seçti. Bunlar arasında 2 general, 10 komutan, 52 yüzbaşı ve onbaşı ile 40 kadar astsubay vardı. İtalyan ve Polonyalılardan ihtida edenlerin sayısı 200 idi ve kadınlardan, henüz, hiç biri din değiştirmemişti. Philip Corn'un çalışmalarından alıntılanan Türkçe bir incelemede işlenen konu, din değiştirenlerin ilk amaçları ortak hasım Ruslara karşı birlikte savaşma düşüncesiydi³⁶.

Konuyla ilgili düzenlenen arşiv belgesinde³⁷, *Lehlü mültecilerin istirdadını istihsal zımnında Rusya sefareti [büyükçeliği] tarafından vaki olan harekâta dair muahharen Dersaadet [İstanbul]postasının getirdiği havadisât, bu mesele hakkında Avusturya devletinin emniyesine taküt[destek] vermiş gibi anlaşılıyor; zira, evvelki gün Prens Şivardzenberg, cenaplarıyla vaki olan mülakâtında Müşarünileyh [adı geçen] Rusya İmparatoru hazretlerinin, zât-ı hazret-i mülükâneye olan namesini[Osmanlı Devleti'ne gönderdiği mektubu] ve Mösyö Tütof'un Bâbüaliye tebliğ eylediği takririni bendenize kvaet eyleyüp [bana okuyup], fakat, bu def'a daha kuvvetli ve müfid[yararlı]telaşlı bir lisan kullanmış olmağla bendeniz kendisü gibi malûm etmediğimi ikrara asla tereddüt eylemedim. Vê bu makule milletçilerin istirdadı hususunda ısrar eylemek adem ül imkân bir nesneyi talep etmeklikle müsavi demek olduğuna dair mukaddema [önceden] beyan eylediğim delaili [kanıtları] tekrar beyan ile istifade eyledim. Bu meselenin politika ve hukuk nisbetlerinden dahi bahs ettim. Mösyö Tütof'un senet itihaz ettiği muahedât-ı münakade şeraitine gelince; bunların meâl-i hakîkisi ne idüğünü ve şerait-i mezkûre hâl-i hâzırla tatbik kabul edemeyeceğini, ve Rusya devletinin şimdîye kadar onları[uluslararası antlaşmalar(Kaynarca/1774 ve Belgrad/1739³⁸)]Devlet-i Âliye hakkında ne suretle istimâl eylediğini [uyguladığını]müşarün ileyh*

Ortaylı, "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yayınlayan H. İnalçık-M. Seyitdanhoğlu), Phoenix yayınevi, Ankara 2006, s. 294-295.

36 Nazır, Macar ve Polonyalı İhtilâlcilerin...", Bkz., 34-35 no'lu dipnot.

37 BOA DÜİ, 147/1.

38 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın bahse konu 2. Maddesi kısaca şöyle düzenlenmişti: "iki devletin reayasından bazıları ahar bir töhmet ve ademi iteat[itaatsızlık] veyahut hiyanet edüb devleteynin[ilgili her iki devletin]ihtifâ [gizli olarak] veyahut iltica kasdında[girişiminde] olur ise devlet-i âliyemde din-i İslâmî kabul ve Rusya Devleti'nde tanassur edenlerden[Hristiyanlığa geçenlerden]mâdâ asla bir bahane ile kabul ve himayet olunmayup. (...)" Bkz., Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 122; 1739 Belgrad Antlaşması'nda yer alan 19. Madde ise şu şekilde düzenlenmiştir: "Cenk esnasında Roma İmparatoru'nun [Avusturya], iteâtından rükerdan olup[yüçevirip] Devlet-i Âliye'ne duhul ve iltica eden [sığınan] Çaki [Şakî] ve sair Macar tajfesi sınırlarda olan reayanın aram ve istirahatına teallül gelmemek için

generaline [Titof'a] tarifte kusur eylemeyip ve hâttâ, burada uzun uzadıya beyan ve tekrar ile zat-ı vala-yı nezaretpenahilerini [Hariciye Nazırn Âli Paşa]tasaddiden ihtiraz ettiğim [sakındığım] bir takım ihtirazat-ı saire dahi derpiş eylemiş[ileri sürülmüş] ise de (...)Avusturya Devleti, Macar ve Lehlü mültecilerin istirdadını tahsil eylediğinde[sağladığında] vakıa pek hoşnut olacağı tabii olduğu...” konusu değerlendirilmekteydi.

Bu arada Türk makamlarıyla mülteciler konusunda görüşme yapması amacıyla General Hauslab, Vidin'e gönderildi. Konu diplomatik tartışmaları ve krizi de beraberinde getirdi. Nitekim, 18 Eylül 1849 tarihli Sadaret'ten Padişah Abdülmecid'e sunulan bir lâyhada³⁹, “ma'lûm-ı âli buyurulduğu üzere Macar ihtilâlinin rüesâsı makamında olan Küssuth ve Dembinski ve Perçel/Pertzel ve Mesarus/Meszaros birtakım münalâkatlarıyla birbirini müteakip re'si hudutta [sınır girişinde] bulunan asakir-i hazreti şahaneye dehalet ve iltica eylemiş oldukları hâlde lâcelmuhafaza [güvenlikleri sağlanarak] Vidin'e gönderilmiş oldukları ve bunlar da, Lehlü takımını Rusyalular ve Macarlu olanları da Avusturyalular istirdat ve talep eylemekte buldukları[iadelerini istedikleri] saâdetlü Fuat Efendi tarafından işâr olunmuş ve bunun üzerine Rusya ve Avusturya sefaretleri tarafından dahi birer kut'a takrir [protesto mektubu]ita kılınmış [verilmiş] olduklarından, mukteza-yı emr ü ferman cenâb-ı cihân bani üzere[cihan sahibi padişahın buyruğu gereğince] keyfiyet işbu şehri-Şevvâl-i mükerremin [Eylül ayının] on birinci Perşembe günü akt olunan Meclis-i Mahsûs'da dermeyan [özel oturumda değerlendirilip] ve evrâk-ı lâzıme kiraet [ilgili belgeler okunarak]ve uhud-ı mer'iyenin [Belgrad ve Küçük Kaynarca Antlaşmaları] kayıtlarına müracaât olunduktan sonra evvel emirde[ilk iş olarak] seferat-ı mumâileyhimânın [Avusturya ve Rusya Büyükelçilerinin]şu istidalarına ve hâl-i muahedâta nezareten [dilekçelerine ve antlaşmaların koşullarına bakarak] merkur mültecilerin [söz konusu sığınmacıların] kendülerine teslimi lâzım geliip gelmeyeceği, müzakeresine mübaşeret olunmadan [konu tartışılmadan]olbabda cereyan eden müzakerâtn fezlekesinde bunların adem-i reddi [taleplerinin reddedilmesi], iki devleti muazzamanın bazı mertebe-yi iğbrarlarını mucip olabileceği [antlaşmalara uyma derecesini] hatırasına mebni şöyle bir dikkat-i nazikede devlet-i müşarünüleyhâyı kırmak münasib değil idüğü gibi lâkırdılar, sükât etmesi mahzuriyeti müstelzim olacağı misillü, çünkü, merkurmlar [mülteciler] doğrudan doğruya asakir-i hazret-i şahaneyi, yâni, zir cenah-ı mehabet-i seniyye-yi cenab-ı müllükâneye dehalet eylemiş olmalarına ve öteye red ve ihtalari[hataya düşüp geri gönderilmeleri], adeta maktele teslim [ölüme gönderme]demek olmasına mebni, bu keyfiyet şan u şühuh[azameti yüce]velinimete ve namus-ı celil-i askerîye münafi[aykırı]olduğundan başka, meşmûl-ı âlem olan şefkat-i seniyyeye dahi mugayir düşeceği, ve çünkü, Avrupa devletleri nezdinde devlet-i metbuası

iskân olunacak yerler sınır ve hudud canibelerinden baid olmak üzere memalik-i mahrsamın bir semtinde temkin ve terfih olunalar.(...)” Bkz., Erim, *Devletlerarası Hukuku...*, s. 133.

Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Devletler Hukuku Açısından
19. Yüzyılda Osmanlı'ya Sığınan Lehistan ve Macar Mültecileri
Hakkında Bazı Düşünceler

165

mülküinden[tebası olduğu ülkeden] firar ve düvel-i ecnebiyeye iltica eden mücrimiyin[başka bir ülkeye sığınan suçlular] iki sınıfa münkasım olup katl ve sirkat [adam öldürme ve hırsızlık] vesair bu makule[bu gibi]kabahatten naşi firar edenler, tutulup, anavatanlarına teslim olunmak cari ise de politika töhmetiyle kaçanların reddi metruk olmasıyla [iadesinin terkedilmesiyle] Devlet-i Âliye, bu ahvâl-i umumiyeye ittîbâ etmediği [tabi olmadığı] hâlde, kendisini düvel-i menuse adadında[çetin sorunlar içinde olan devletler] tutmamış ve beynelmilel bir zillet içine düşmemiş olacağından ve bu adamların [mültecilerin] kurtarılması.(...) konusu işlenmiştir.

Uluslararası bir mesele hâline gelen ve Avusturya ve Rusya'nın mültecilerin, iadesi konusundaki baskıları karşısında Keçecizâde Fuat Paşa, Petersburg'a gider ve orada Rus yetkililerle görüşmeler yapar. Sonunda Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya ve Rusya devletleri arasında yapılan uzun görüşmeler sonucu istenen anlaşma sağlanabilmiştir. Yapılan anlaşmaya göre, Osmanlı Devleti, Macar ve Leh mülteci önderlerinin Avusturya ve Rusya'nın aleyhinde herhangi bir faaliyet içinde olamayacaklarını tekeffül etmiştir; ayrıca, mültecilerin korunması ve bu iki devleti tahrik etmemek adına mültecilerin Balkanlar'dan uzak bölgelerde yerleşmesine müzaheret edecekti. Bu bağlamda Macar Lider Layoş Kossuth ile birlikte Hıristiyan mültecilerin Kütahya'ya⁴⁰ ve General Bem[Murat Paşa]'ın önderliğindeki Lehistanlı mültecilerin Halep kentine, Osmanlı yönetiminde görev almak ya da Avrupa ülkelerine gitmek isteyen mültecilerin Şumnu vilâyetine yerleşmelerine, başka bir mülteci grubunun ise Malta'da ikametine karar verilmiştir.⁴¹

40 Kütahya'da ikamet eden Macar Mültecilerin, kimilerinin eşleri ve çocuklarıyla birlikte, isim listesi için bkz., Ahmet Refik[Altınay], *Türkiye'de Mülteciler Meselesi*, s. 200-202, 238-239.

41 *BOA İ. DÜİT*, Dosya: 147/17.; Budapeşte'de Tuna kıyısında bulunan meydanlardan birinin adı Jozef Bem meydanıdır. General Bem'in bu meydanda bir heykeli dikilmiştir. 1848'de Kossouth'un önderliğindeki ulusal mücadeleye katılan Lehistan gönüllü birliklerinin başında general Bem vardı ve daha önce Ruslara karşı savaştığı gibi, daha sonra Avusturyalılara karşı da savaşmış ve Macarlar, Bem'in bu desteği nedeniyle heykelini dikmek suretiyle vefalarını göstermişlerdir. Bkz., İlber Ortaylı, "Tanzimat Adamı ve Tanzimat...", s. 294. Bu Lehlü ve Macar komutanlar arasında en ünlülerinden bazıları şunlardı: General Kmetty/İsmail Paşa, Kont Roswadowski/Hamza Bey, Lehistan-Macar kuvvetleri komutanı General Bem/Murat Paşa, Michael Czaikowsky/Sadık Paşa, Zanitsky/Osman, Baron Stein/Ferhat Paşa, Borzsky/Mustafa Celâleddin Paşa, Sewerin Bielinsky/Serasker Nihat Paşa, Wladislaw Czaikowsky/Muzaffer Paşa gibi üst düzey yöneticiler din değiştirmek suretiyle Osmanlı İmparatorluğu'nda, kendi kendini yetiştiren, olaylara eleştirel bakan ve daima yeni ufuklar arayan Tanzimat zihniyetinin egemen olduğu süreçte topluma pozitif yönde katkılar sunmuşlardır. Bkz., Ortaylı, "Tanzimat Adamı ve Tanzimat...", s. 295.; Sevim Binici, "1848/49 Macar Bağımsızlık Hareketi İçinde Osmanlı Devleti'nin Rolü" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (XI, S. 55), Samsun-Şubat 2018, s. 245. Mustafa Celâleddin Paşanın *Eski ve Yeni Türkler* başlıklı Fransızca kitabı, Avrupalı bir kavim olarak Türkiye'nin ve Türklerin bir savunusu niteliğindedir. Mustafa Celâleddin Paşa (Konstanty

Konuyla ilgili düzenlenen ve Avusturya Sefareti'ne gönderilen resmi takrirde, hükûmetin uluslararası nitelikteki mülteci sorununa karşı Avusturya ve Rusya devletleriyle ilişkilerine zarar vermeden konunun suhuletle çözümü konusu şöyle değerlendirilmiştir:

1849 sene-yi İseviyesi şehri-î Teşrinisanisinin [Milâdi Kasım ayı] alafranga beş [5] tarihiyle muahharen [son olarak] taraf-ı devletlerinden ahzıyla müftechir olduğum takrir-i asilânelerinde, Macaristan ihtilâlî rüesasından olarak memalik-i hazret-i müllükâneye [Osmanlı ülkesine] iltica etmiş olan eşhasın münasip mahallerde [uygun yerlerde] ikamesiyle badezin [bundan sonra] Avusturya memleketinde hükümet-i meşrua aleyhine [Avusturya'ya karşı] hareketten men olunmalarına dair taraf-ı Devlet-i Âliye'den dermeyan olunan suret [takrir örneği] Devlet-i Fahime-yi İmparatoriye [Avusturya] tarafından kabul olunmuş olduğundan şahs-ı merhumun esamisini mutazammın [söz konusu mültecilerin adlarını içeren] defterin leffen [ekte] gönderilmiş olduğu ve defter-i mezkûra kat'î ve tamam nazarıyla bakılmayıp [yazının müsvedde hâli] ihtimâl ki haricte kalmış olup da sonradan Devlet-i Âliye'ye bildirildiği hâlde, onların dahi aynıyle şimdiki defterde olanlar misillü [gibi] muhafazaları ve defterde isimleri muharrer olan takımdan [adları yazılı kâfileden] bazıları beyan olunan yerlerde bulunmayıp da memalik-i Devlet-i Âliye'nin sair mahallerinde oldukları hâlde dahi kendülerinin, derhâl tevkîfiyle sairlerinin ikame olunacakları mahalle [yerlere] gönderilmelerilâzım geleceği ve bu maddelere [bu konulara] Devlet-i Âliye'nin muvafakat buyurduğu ihbar olunduğu ve ba'dehu [ondan sonra] olbabda [bu konuda] Devlet-i İmparatoriye'ye verilecek zıman ve kefalet üzerine (...) Rusya Nezareti'nin [Dışişleri Bakanlığı] işbu meseleye mütedair olacak [ilgili] ifâdâtı dahi, tesviye olunmuş olacağı ihtimâline mebni Bâb-ı âli ile teccid-i münasebât-ı resmiye mübaderet eyleyecekleri beyan olunmasına tekrara hacet olmadığı veçhile, Devlet-i Âliye, Avusturya Devleti misillü kadîm dostu ve hemcivarı [komşusu] olan bir devlet-i fahime ile [büyük bir devletle] te'kûd-i revabıt maharetinde olacağından (...)

Borzecki), Türk fikir hayatını etkileyen en önemli faaliyeti, “*Les Turks Anciens Et Modernes /Eski ve Yeni Türkler* kitabını yazması olmuştur. Mustafa Celaledin Paşa, eserini Sultan Abdülaziz'e ithaf etmiştir. Kitap, İstanbul'da Courier d'Orient Gazetesi matbaasında 1869 yılında 362 sayfa olarak basılmıştır. Bu kitap, o dönem için Türk milliyetçiliğinin tarihi, filolojik ve etnolojik kaynağı olarak değerlendirilebilir. Bilimselliği konusunda şüpheler olmasına rağmen ilk dönem Türk milliyetçileri ve milliyetçiliği için hatırdı kalır bir kaynak olmuştur. Ali Engin Oba, kitap için “*kitabın tarihine dikkat edildiğinde, Tanzimat'ın ilanından 30 yıl ve Kırm Harbi ile Paris Andlaşmasını müteakip Osmanlı Devleti'nin Concert d'Europe'a alınmasından sonra yazılmış olması göz önünde bulundurulmalıdır*” der. Kitabın Fransızca yazılma nedenine ise “*kitabın Fransızca olarak kaleme alınması Türklere ziyade yabancılara karşı Türklerin yüksek kültür ve medeniyetini savunmak amacıyla ve Avrupa'daki peşin hükümlerin ortadan kaldırılmasına yönelik*” olduğu açıklamasını getirir. Bkz., Ali Engin Oba, “Fransız İhtilalinin 200. Yıl Dönümünde Mustafa Celalettin Paşa'nın “*Eski Ve Yeni Türkler*” Adlı Eserinin Türk Milliyetçiliğinin Oluşmasında Etkisinin Değerlendirilmesi”, *V. Milletler Arası Türkiye İhtimâli ve İktisat Tarihi Konferansı Tebliğler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ve Uygulama Merkezi, 21-25 Ağustos 1989, s. 68-69.

memalik-i imparatoriyeyi ihtilâlden men edeceğine dair kendiliğinden olarak arz eylediği yeni teminatın haşmetlü imparator hazretleri ve vükelâsı nezdinde takdir olunmuş olması ve bu cihette dahi devlet-i imparatoriye tarafından ibraz-ı asar dostu ve itimad olunması (...) Devlet-Âliye mukaddemce, arz ve beyan eylediği senedin sürat-i icrasıyla bu meselenin ortadan kaldırılmasına ve rüesa-yı merkumenin nerede iseler bulunup Kütahya'ya ikamesiyle (...) bir gûna fesada muktedit olmamalarına[artık içeride ve dışı karşı sorun çıkarmamalarına]⁴².

Sonuç/Öneri

Osmanlı devleti, yüzyıllar boyu kendisine komşu olan ve emperyalist politikalarıyla Türkiye'yi tehdit eden 19. yüzyılın Avusturya ve Rusya gibi iki büyük devletine karşı, o günün uluslararası koşullarında, iç ve dış tehdit altında bağımsız denebilecek bir tutum belirlemeyi başarabilmiştir. Bilindiği gibi 19. yüzyılda 1789 Fransız İhtilâli sürecinin bir sonucu olarak 1820/21'de İspanya, Portekiz ve İtalya'da rejim karşıtı ayaklanmalar sürmekteydi ve bu durum 1815 Viyana sürecinin bir sonucuydu.

Statükocu 1815 Viyana sürecinin dışında bırakılan Osmanlı İmparatorluğu'nun akıbetini belirleyecek bir dizi uluslararası gelişmeler yaşanmıştır. Konuya katkı bağlamında Türk tarih yazımında 1821 Yunan isyanı olarak değerlendirdiğimiz, Avrupa'da Yunan özgürlük ve bağımsızlık hareketi olarak tanımlanan ciddi tarihsel olaylar zincirinin ilk halkası tamamlanmıştı. Arkasından 1830 ve nihayet 1848

42 BOA, DÜİT, 148/16-7. Kossuot'un başkanlığındaki 21 Macaristanlı mülteci kafilesi yirmi ayı aşkın bir süre Kütahya'da kaldı. Daha sonra 1851 yılında İngiltere ve ABD'nin müzaheretiyile, bu kişiler önce Kütahya Gemlik'e getirilerek İngiltere bandıralı vapurlarla Londra üzerinden ABD'ye ulaştılar. Kossuth'un başkanlığındaki bu heyetin Kütahya'dan ayrılmaları döneminde Albay Refik Beyin mültecilerle ilgili önemli bir değerlendirmesini burada sunmayı önemli gördüm: Mültecilerle ilgili düzenlenen 7 Haziran 1267/17 Haziran 1251 tarihli belgede; "Kütahya'da emr-i muhafaza [güvenliklerini sağlama] ve hüsn-i idarelerine me'mur buyurulduğum mülteciyanı [mültecileri], Mösyö Koşot bir odaya toplayup işte Devlet-i Âliye bir takım hodserbaz [eşkıya varı] adamlar elinden canlarımızı kurtardı ve yirmi aydan müteceviz, me'kulât ve meşrubât ve melbûsâtımız [yiyeceğimizi, içeceğimizi ve giyim ihtiyaçlarımızı karşıladı] ile kendi mülkümüzde olduğumuzdan âlâ bizlere bakdı. ve hakk-ı acizânelerimizde derkâr olan [bize sağlanan]merhamet ve adalet-i seniyyeye mağruren me'mül ederim ki[ümit ederim ki], ahd-i karibde [yakın bir zaman içindeki anlaşma gereğince] tahliye-i sebilimiz[misafirliğimizin sona ermesi] çaresine bakmaktadır. Böyle olduğunu sizler de biliyorsunuz! Ve işte İngiltere'den gelen mektupların imzasından madâsını okuyun. Bu mektuplar dahi tasdik eder: Bu hâl-i adalete nazaran bir aya kadar, inşallah u teâlâ, tahliye-i sebilimizin emr-i âlisi gelür." Bkz., BOA, DÜİT. 149. 60.3, aynı belgede yansıtılan bilgilerde, Koşot, kendisi ve birlikte olduğu arkadaşları adına, Kütahya'da bir yadigar/anı bırakmak amacındadır. Bunun için iki cephesinde hem Macar mültecileri hem de Osmanlı himaye ve konukseverliğini dikilecek bir taş anıta işlemeyi öneri olarak ilgililere yansıtılar; ancak, ilgililerden hayrat/çeşme yaptırmalarının daha uygun olacağı bilgisini aldılar. Bu çeşme konusu da halk arasında Miralay Süleyman Refik Beyin resmi yazısında yansıtıldığı biçimiyle, *akalsız ve fikirsiz Kütahya reâyası beyninde[düşüncesiz ve bilinçsiz halk arasında] goft u gûya[bir takım dedükodulara] sebep olduğundan.*" değerlendirmesi yapılır. BOA, DÜİT. 149. 60.3,

ihtilâlleri geldi. 1849 Macar ve Lehistan özgürlük mücadeleleri de bu sürecin bir uzantısıydı. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan başlayıp 1806/1812 ve 1821/1829 sürecinde Ruslarla ve Batılı müttefikleriyle Osmanlı Devleti, güçsüzlüğüne rağmen kıyasıyla savaşmak durumunda kalmıştı ve siyasal tarih yazımında tanımlanan şekliyle, ezeli düşmanlarına, İngiltere ve Fransa'nın desteğini almak suretiyle karşı durabilmişti. 1826'da zamansız bir süreçte yeniçeri ordusunun kaldırılmasının sancı ve sıkıntılarını yaşamış olan Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki devlet adamlarının diplomasi manevraları başarılı denebilecek sonuçlar vermiştir. Alınan sonuç; devlet onur ve devlet adamlığı vakarını gözetmeye özen gösteren başta Sultan Abdülmecit olmak üzere Tanzimat döneminin Sadrazamı Mustafa Reşit Paşa, Fuat ve Âli paşaların sayesinde gerçekleştirilmiştir. Sorun, İngiliz ve Fransız kamuoyu ve yöneticileri başta olmak üzere uluslararası toplum şeklinde tanımlayabileceğimiz güçlerin desteğini de alarak başarıyla sonuçlandırılmıştır. Konuyla ilgili izlenen diplomasi ve strateji çağdaş tutum ve teamüllere uygun biçimde başarılıdır.

19. yüzyılda milliyetçi ve bağımsızlıkçı hareketleri temsil eden fikir akımları, salt önder kadrolar ve onları izleyen kitlelerde etkili oldu, eğitim iletişim vb nedenlerle geniş toplum kesimlerine ulaşamadı. Başarı için uzun bir süre beklemeleri gerekecekti. Başarısız ihtilâlcı girişimleri sonucu, siyasal düşüncelerinden dolayı başka bir ülkeye iltica eden kişilerin, genel geçer yargılanmamaları ve korunmaları uluslararası bir prensip olarak kabul edilmişti ve devletlerarası antlaşmalarda da konuyla ilgili söz konusu tutumları yansıtan maddeler girmişti. Devletlerarası dengede ekonomik, mali ve askeri yönde caydırıcı olma yeteneğini kaybetmesine karşın, Osmanlı Devleti'nin mültecilere karşı tutumu övgü ve saygıya değerdir; çünkü, 1849'da yaşanan Macaristan ve Polonyalı Mülteciler Meselesi'nin çözüm tarzıyla Osmanlı Türkiye'si; dönemin büyük güçleri arasında kabul edilen Avusturya ve Rusya devletlerinin baskılarına karşı, uluslararası toplumun ve Batı'da İngiltere ve Fransa gibi devletlerin moral desteğini almayı uluslararası ilişkilerde bir yöntem olarak benimsemiş ve savunmuştur.

Mustafa Reşit Paşa, Türkiye'de İngiliz diplomasi geleneğinin bir temsilcisi olarak bilinmektedir. Konunun, Osmanlı resmi belgelerine yansıtıldığı biçimiyle; *Mülteciler Avrupa devletleri nezdinde devlet-i metbuası mülkiünden [tebası olduğu ülkeden] firar ve düvel-i ecnebiyyeye iltica eden mücrimiyn [başka bir ülkeye sığınan suçlular] iki sınıfa münkasım olup katl ve sırkat [adam öldürme ve hırsızlık] vesair bu makule [bu gibi] kabahatten naşi firar edenler, tutulup, anavatanlarına teslim olunmak cari ise de politika töhmetiyle kaçanların reddi metruk olmasıyla [iadesinin terkedilmesiyle] Devlet-i Âliye, bu ahvâl-i umumiyeye ittibâ etmediği*

Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Devletler Hukuku Açısından
19. Yüzyılda Osmanlı'ya Sığınan Lehistan ve Macar Mültecileri 169
Hakkında Bazı Düşünceler

[tabi olmadığı] hâlde, kendisini düvel-i menuse adadında[çetin sorunlar içinde olan devletler] tutmamış ve beynelmüel bir zillet içine düşmemiş olacağından ve bu adamların [mültecilerin] kurtarılması.(...) konusuna dikkat çekilmek suretiyle uluslararası anlaşma ve devletlerarası hukuk gözetilerek çözümlenmesi, günümüz devlet yöneticilerine ve toplumumuza bir model olarak da geçmişten geleceğe tarihi bir miras şeklinde değerlendirilmelidir.

Kaynaklar**Arşiv Belgeleri**

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Dosya Usulü (*BOA, İ. DÜİT*), 147/19-1, 3,4, 5.
BOA DÜİT, 147/1.

BOA İ. DÜİT, Dosya: 147/17.

BOA, DÜİT, 148/16-7.

BOA, DÜİT. 149. 60.3.

Kaynak Eserler**Kitaplar ve Makaleler**

[Altınay]Ahmet Refik. *Türkiye’de Mülteciler Meselesi*, Matbaa-yı âmire, İstanbul 1926.

Akşin, Sina. *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem Yayınevi, İstanbul 1988.

Averbukh, R.A. *Macaristan’da Devrim ve Ulusal Kurtuluş Mücadelesi (1848-1849)*, M., 1965.

Альбов, Алексей Павлович. История государства и права России [Текст]: курс лекций / А. П.Альбов, О. В. Симанин. - Москва : Юрлитинформ, 2012, <https://search.rsl.ru/ru/record/01005502999>

Binici, Sevim. “1848/49 Macar Bağımsızlık Hareketi İçinde Osmanlı Devleti’nin Rolü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (XI, S. 55), Samsun-Şubat 2018.

Duran, Alev ve İsmail Köse. “Lajos Kossuth ve Macar Mültecileri”, *Seçuklu Araştırmaları Dergisi*, (S. 6), Konya 2017.

Gümüş, Musa. “1848 Mülteciler Meselesi Örneğinde 19. Yüzyıl Türk Diplomasisi”, *History Studies*, Volum 2/2 2010.

Hammer, Jozeph von. *Büyük Osmanlı Tarihi, VII*, Üçdal Hikmet Neşriyat, Tarihsiz.

Hevesi, M. A. *Macar Devrimci Demokratlarının Dünya Görüşü (XIX. Yüzyılın 40’ları)*, M., 1962.

Hobsbawm, Eric. *Devrim Çağı 1789-1848*, (Çev., Mustafa Sina Şener), Dost Yayınevi, Ankara 2012.

İqor İvanoviç, Revalutsya Venğerya , *РЕВОЛЮЦІЯ В АВСТРІИ И ВЕНГРІИ - УРОКИ РЕВОЛЮЦІИ* (1848-1849) ГОДОВ, ”, <http://hist-world.com/.../52-revolyuetsiya-v-avstrii-i-vengrii-uroki-...>

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, V, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2011.

Lenin, VI. “Köylüler Reformu ve proleter köylü devrimi”, *Komple İşler*, Beşinci Baskı, Cilt 20.

Nazır, Bayram. “Macar ve Polonyalı İhtilâlcilerin Osmanlı Devleti’ne İlticası ve Diplomatik Kriz”, <http://www.tarihtarih.com>

Nazır, Bayram. *Mülteciler Meselesi (1845-1851)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1999.

Oba, Ali Engin. “Fransız İhtilalinin 200. Yıl Dönümünde Mustafa Celalettin Paşa'nın “Eski Ve Yeni Türkler” Adlı Eserinin Türk Milliyetçiliğinin Oluşmasında Etkisinin Değerlendirilmesi”, *V. Milletler Arası Türkiye İctimâî ve İktisat Tarihi Konferansı Tebliğler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları ve Uygulama Merkezi, 21-25 Ağustos 1989.

Ortaylı, İlber. “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Yayımlayan H. İnalçık-M. Seyitdanlıoğlu), Phoenix yayınevi, Ankara 2006.

Öztuna, Yılmaz. *Büyük Türkiye Tarihi 7*, Ötüken yayınevi, İstanbul 1978.

Roberts, M. *Avrupa Tarihi*, (Çev., Fethi Aytuna), İnkılap Yayınevi, İstanbul 2010.

Saharova, A. N. *İstoriya Rassiyi, C Drevneişt Vremen do Naçala XX I Veka/ Kadim Zamanlardan 21. Yüzyıl Başlarına Rusya Tarihi*, Moskova 2007.

Saydam, Abdullah. “Osmanlıların Siyasi İlticalara Bakışı ya da 1849 Macar-Leh Mülteciler Meselesi”, *Belleten*, (LXI, S. 231)Ağustos 1997, s. 340.

Saylan, Kemal. “Bir Mülteci'nin Balkan İzlenimleri (1849-1851)”, *History Studies, Special Issue on Balkan Wars*, Volum 5/Issue 6, 2013.

Щербатов, А. П. *Генерал-фельдмаршал князь Паскевич. Его жизнь и деятельность*, Год: 1888, <http://www.runivers.ru/lib/book7662/>

